ESKİ TÜRKÇE -qıña EKİNİN TÜRK LEHÇELERİNDE VE TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDAKİ KULLANIMI ÜZERİNE*

*Ercan ALKAYA***

ÖZET

Bu çalışmada Eski Türkçede -oıña biçimiyle görülen ekin tarihi gelişimi incelenerek günümüz Türk lehçelerinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarındaki kullanımı, işlevi, yaygınlığı ve görünümü üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: -oıña eki, Türkçe, Eski Türkçe, Türk lehçeleri, Türkiye Türkçesi ağızları

ON THE USAGE OF THE ANCIENT TURKISH AFFIX "-qıña" IN TURKISH DIALECTS AND TURKEY TURKISH DIALECTS

ABSTRACT

In this study, the usage, function, frequency and the presence of the affix, which is observed as "-qıña" in the Ancient Turkish, in today's Turkic dialects and the dialects of Turkey Turkish is dealt with by being examined in terms of its periodical development.

Key Words: The affix -qına, Turkish, the Ancient Turkish, Turkic dialects, the dialects of Turkey Turkish

* 25-29 Mart 2008 tarihlerinde Şanlıurfa'da düzenlenen "Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı"nda sunulan bildiri metnidir.

** (Yrd. Doç. Dr.) Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü. Elmek: ealkaya@firat.edu.tr

Ay disem, awrıy paş qınam,
Ay dimesem, tügåle yeş kånem.
Nige tügålmesån bu yeş kånem,
Yeştin nuşa küredår paş qınam.[***]

İlk kez Tonyukuk yazıtında "Azqıña Türk budun yorıyur ermiş (T1 G2-3)[1] "Azıcık Türk milleti yürüyormuş" ve Köl Tigin yazıtında "Ulug İrkin azqıña erin tezip bardı (KT D34)[2] "Ulu İrkin azıcık erle kaçıp gitti" cümlelerinde bir küçültme eki işleviyle geçen -qıña eki, Türkçenin tarihi gelişimi içinde ses yapısı ve işlevi itibariyle çok geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur.

Kitabelerde iki örnekte (azqıña) geçen eki Talat Tekin, isimden isim yapma ekleri içinde vererek bu ekin küçültme ismi türettiğini belirtir: azqıña "azıcık, (nüfusu) pek az"[3].

Uygur döneminde -qıña eki, bünyesindeki ny (ñ) sesinin ayrışmasıyla damak uyumuna bağlı olarak ekli şekilde /n/ ağzında -qına/ -kine/-kie; /y/ ağzında -qıya/-qıa/-kiye şekillerini almıştır. Gabain de bu ekin kuvvetlendirme, küçültme ve sevgi kelimeleri oluşturan, tamamıyla kelime teşkilinde kullanılan bir ek olduğunu belirterek çeşitli örnekler vermiştir: bir**kiñe** mün "bir tek günah", bir**kia** amraq oğlum "biricik sevgili oğlum", yaġuq**qıa** "çok yakın, yakıncacık", ança**qıa** ymä "çok az, oncacık", azraqça**qıa** "çok yetersiz, azıcık", az**qına** "çok az, azıcık", qatıġ**qıya**n ay- "çok sıkı söylemek", yalaŋuz**qıa** qal- "çok yalnız (yapayalnız) kalmak", bir**kiä** adrıl- "tamamıyla ayrılmak", kiçig**kiä**sintä "ilk gençliğinde (gencecikken)", bir ödün**kiä** "kısa bir süre boyunca", una**qaya** "hemen", öz**kiä**m "sevgilim, canım", kün**kiä**m "güneşçiğim"[4].

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü kadarıyla bu ek Uygur döneminde ses yapısı ve işlevi itibariyle biraz farklılaşmıştır. Küçültme, sevgi işlevinin yanı sıra una**qaya** "hemen", azraqça**qıa** "çok yetersiz, azıcık", qatıġ**qıya**n ay- "çok sıkı söylemek", yalaŋuz**qıa** qal- "çok yalnız (yapayalnız) kalmak", bir ödün**kiä** "kısa bir süre boyunca" gibi örneklerde zarf olarak pekiştirme

[***] "Ay desem, ağrır başcağızım/Ay demesem, dökülür yaşcağızım/Niye dökülmesin bu yaşcağızım/Küçüklükten sıkıntı görür başcağızım." D. B. Ramazanova, **Såbår Dialektlarınnan Materiallar,** Kazan 2001, s. 66.
[1] Muharrem Ergin **Orhun Abideleri,** Boğaziçi Yay., İstanbul 1991, s. 92.
[2] Talât Tekin, **Orhon Yazıtları,** TDK Yay., Ankara 2006, s. 32.
[3] Talat Tekin, **Orhon Türkçesi Grameri,** Simurg Yay., İstanbul 2003, 83.
[4] A. Von Gabain, **Eski Türkçenin Grameri** (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 1988, s. 105.

görevi yapmaktadır. Kitabelerdeki "azqıña" örneğinde olduğu gibi ünsüz uyumuna girmemektedir.

qatığ**qıya**n ay- "çok sıkı söylemek", öz**kiä**m "sevgilim, canım", kün**kiä**m "güneşçiğim", kiçig**kiä**sintä "ilk gençliğinde (gencecikken)" örneklerinde de çekim ekleri alarak kullanılmıştır.

azraqça**qıa** "çok yetersiz, azıcık" örneğinde ise kendisiyle benzer bir işleve sahip olan -raq ve -ça eşitlik ekinin üzerine gelip ifadeyi pekiştirmiştir. Zeynep Korkmaz, bu ekle ilgili olarak verdiği, az+raq+ça+**qıa** sü "pek az asker", kiç+**kine**+**gine** qışlaqlar "pek küçük köyler", qız+**ġına**+çex "kızcağız" gibi örneklerde bir ek yığılması olayı olduğunu ve ilk sıradaki ekin birer küçültme eki görevinde olduğunu, ardından gelen diğer eklerin de aynı işleklik ve işlevle pekiştirme yaptığını söylemektedir[5].

Zeynep Korkmaz, ança**qıa** "biraz, azıcık", ança**qıa** ymä "çok az, oncacık" örneklerinde ise -ça ekinin geldiği kökle kalıplaşarak yeni bir anlam kazandığını ve bu sebeple ilk işlevini kaybettiğini, bundan dolayı ilk işlevini karşılamak üzere **-qıa** ekini aldığını kaydetmektedir[6].

Karahanlı Türkçesinde (/n/ ve /y/li biçimleriyle) **-qına/; -qıya/-kiye** şeklinde kuvvetlendirme, küçültme ve sayı ifadeleri yapan isimden isim yapma eki olarak kullanılır[7]: yer**kiye** (DLT III, 170) "yercik", er**kiye** (DLT III-170) "adamcağız", söz**kiye** (DLT III, 359) "sözceğiz", qız**qıya** (DLT III, 170) "kızcağız", oğul**qıya** (DLT III, 170) "oğulcağız", az**qına** (KB I, 399) "azıcık", az**qına** (TİKT, 243) "az, azıcık".

Orta Türkçe döneminde özellikle Kıpçak Türkçesinde küçültme eki işleviyle **-ġına/-gine; -qına/-kine** şekliyle çokça kullanılan bir ektir: ança**ġına** "biraz, azıcık", uzun**ġına** "uzunca", qul**gine** "kulcağız", at**qına**, eçek**kine** "eçek: eşek"[8].

Kıpçak Türkçesinde ayrıca allar**ġına**, anlar**gine**, bular**ġına**, atlar**ġına**, qatırlar**gine** gibi örneklerde isim ve zamirlerin çokluk

[5] Zeynep Korkmaz, "Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine", **Türk Dili Üzerine Arastırmalar,** 1. C, TDK Yay., Ankara 1995, s. 85-86.
[6] Zeynep Korkmaz, **agm.,** s. 86.
[7] Necmettin Hacıeminoğlu, **Karahanlı Türkçesi Grameri,** TDK Yay., Ankara 2003, s. 15-16. Ayrıca Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde bu ekin yalnız -qıya/-kiye şekline rastlandığını söylemesine rağmen (s. 16) yukarıda görüldüğü gibiKutadgi Bilig ve Türkçe İlk Kuran Tercümesi'nde **-qına** şekli de vardır.
[8] Ali Fehmi Karamanlıoğlu, **Kıpçak Türkçesi Grameri,** TDK Yay., Ankara 1994, s. 27.

şekillerine ve yine kiçkez**gine** (kiçkez "küçük", kiçkezler**gine** örneklerinde de bir başka yapım ekinin üzerine gelmektedir[9].

Kıpçak Türkçesinde ekin kullanım alanı genişlediği gibi, bu dönemde ekin /y/li biçimi görülmemektedir. Ek, bu dönemden itibaren ünsüz uyumuna girmeye başlamıştır.

Eski Türkiye Türkçesinde -qıña ekine rastlanmamaktadır. Diğer Oğuz grubu lehçelerinde de ekin kullanımı görülmediği için Oğuz Türkçesinde bu ekin kullanımdan düştüğü söylenebilir.

Kıpçak Türkçesinde olduğu gibi Çağataycada da bu ek **-ġına/-gine; -qına/-kine** şeklinde isimlere, zamirlere ve sayı isimlerine gelerek küçültme ve sınırlama işleviyle kullanılır: âbâdân**ġına** cevâb "güzelce bir cevap", az**ġına** "azıcık", köŋgül**gine** "gönülcük", kitâbet**qına** "kitâbecik", ésrük**kine** "sarhoşça, çakırkeyif", kiçik**kine** "küçücük"[10].

Çağataycada da ekin /y/li biçimi görülmezken n'li biçiminin geniş bir işlevle kullanıldığı görülür. Ünsüz uyumuna uyar. Bu dönemde ekin kullanımının ve işlevinin zenginleştiğini gösteren bir başka durum ise, ekin alıntı kelimelere gelmesi ve zaman zaman damak uyumunun dışında kalmasıdır: kitâbet**qına** (ÇEK, 34) "kitâbecik", nâkes**gine** (ÇEK, 34) "daha alçak kimse", (ÇEK, 34) hücre**ġına** "hücrecik". Örneklerden de görüldüğü gibi ekin temel görevi pekiştirme yapmaktır[11].

Tarihi lehçelerde kısaca ses yapısı ve işlevi üzerinde durduğumuz "-qıña" eki günümüzde Oğuz grubu Türk lehçeleri dışındaki lehçe gruplarında kullanılır. Özellikle Kıpçak grubu Türk lehçelerinin önemli bir bölümünde, Karluk grubu lehçelerinde ve Güney Sibirya lehçelerinden Hakas Türkçesinde kullanımı görülür.

Kıpçak Grubu Türk Lehçelerindeki Görünümü

Kıpçak Grubu Türk lehçelerinden sırasıyla Tatar, Başkurt, Kırgız, Kazak, Karakalpak Türkçelerinde genişçe, Karay, Kırım Tatar, Nogay ve Kumuk Türkçesinde ise seyrek olarak kullanılır. Karaçay-Balkar Türkçesinde kullanımı tespit edilememiştir. Tatar ve Başkurt Türkçesinde ayrıca zarf-fiil ekinin üzerine gelerek kullanılmakta ve diğer lehçelere nazaran işlevi zenginleşmektedir.

[9] Ali Fehmi Karamanlıoğlu, **age.,** s. 28.
[10] János Eckmann, **Çağatayca El Kitabı** (Çev. Günay Karaağaç), İstanbul 1988, s. 34.
[11] Ahat Üstüner, **Türkçede Pekiştirme,** Elazığ 2003, s. 115.

TATAR TÜRKÇESİ

Tatar Türkçesinde kelimeye bitişmeden ve ünsüz uyumuna bağlı olarak **gına/gâne; kına/kâne** şeklinde kullanılır. Sadece kâç**kâne** "küçük", bâr**gâne** "biricik, bir kez" gibi örneklerde şekil ve anlam bakımından kalıplaşmıştır. kâç**kâne** çemodan (TG-II, s. 310) "küçük çanta", Hay minâm söyâklâ ulım, bılbıl tavışı şikâllâ tavışınnı bâr**gâne** işâtsem idâ. (XNM, s. 109) "Hay benim sevgili oğlum, bülbül sesi gibi sesini bir kez işitseydim."

Ekleşmiş şekiller ayrıca **gâne ve -rak gibi** ekleri üzerine alabilmektedir: kâç**kâne gâne** xat (TE, s. 89) " küçücük bir mektup",

siregrek hem kâç**kâne**rek (XNM, s. 154) " daha seyrek ve daha kısa"

İşlevi

Küçültme: Tatar Türkçesinde ekin temel işlevi küçültme yapmaktır.

Doktor kilüwge ul az **gına** da şatlanmadı şikâllâ. (TE, s. 109) "Doktorun gelmesine o, az da olsa sevinmedi gibi."; İŋ eybetân **gâne** saylap (XNM, s. 25) "Yalnız en iyisini seçip", Belekey **gâne** lapas (TTAS-II, s. 700) "Küçücük hayvan damı "

Sıfat: Sıfat ve edatlardan sonra gelip tamlamanın sıfatı olarak kullanılır ve pekiştirme görevi yapar: küp **kâne** süzler (XA, s. 54) "çokça sözler", Kece oyası çaklı **gına** öyler (TTAS-III, s. 402) "Keçi yuvası kadar evler", at küzâ tiklâ **gâne** közgâ (TE, s. 58) "at gözü kadar ayna", tıçkan utı kader **gâne** de ömât yaktısı (TE, s. 124) "sıçan ateşi kadar da ümit ışığı".

Zarf: İsim, zamir, sıfat, edat gibi kelimelerden sonra gelerek daha çok durum ve zaman zarfları oluşturarak pekiştirme yapar: kinet **kâne** (TTAS-II, s. 82) "birdenbire, ansızın", osta **gına** itâp uçak yagıp ciberem. (TTAS-I, s. 76) " ustaca ocağı yakıyorum.", yeş kızlarnıŋ **gına** (TG-II, s. 310) "yalnız genç kızların", akrın **gına** (TTAS-I, s. 187) " yavaşça", elâ monnan ikâ yıl **gına** âlâk (TE, s. 126) " bundan yalnız iki yıl önce", yazuçılık âşâ bâlen **gâne** şögıllene. (TE, s. 132) " yalnız yazarlık işi ile meşgul oluyor.", Tormış aşaw-âçüwden **gâne** gıybaret tügâl le. (TTAS-I, s. 280) "Hayat yemek ve içmekten ibaret değildir.", Barmak başı kader **gâne** bulsa da (TE, s. 24) "Parmak başı kadar olsa da", Azık kış urtasına kaderlâ **gâne** citerlâk. (TTAS-III, s. 315) "Azık ancak kış ortasına kadar yeterlidir.", xatını bâlen ozak **kına** kiŋeştâ. (Tat. Grm., s. 318) "hanımı ile uzunca konuştu."

Zarf-fiillerden sonra kullanımı: -ıp, -keç, -erek, -gende, -mıy, -mıyça gibi zarf-fiil eklerinden sonra gelerek zarf-fiilin anlamını pekiştirir ve biraz da harekete tezlik, yaklaşma ifadesi katar: aşıgıp **kına** açıp-yap- (TE, s. 139) "aceleyle açıp kapa-", oçıp **kına** kile. (TTAS-III, s. 505) "uçarak geliyor.", temlå, tatlı süzlernå işåtkeç **kåne** (TE, s. 19) "hoş, tatlı sözleri işitince", Kazanga citerek **kåne** tegermeç bozılıp (TTAS-III, s. 629) "Kazan'a ulaşmamıza az kala tekerlek bozulup", şul maksatka buysındırıp yeşegende **gåne** (Ed., s. 12) "yalnız, kendisini tamamen şu amaca vakfedip yaşadığında", Sefergalige küterålåp karamıyça **gına** (TG-II, s. 315) " Seferali'ye dönüp bakmadan", tıŋlawçılar yalıkmıy **gına** utıra idåler. (STLY, s. 321) “dinleyiciler bıkmadan oturuyorlardı."

BAŞKURT TÜRKÇESİ

Başkurt Türkçesinde kelimeye bitişmeden ve ünsüz uyumuna bağlı olarak **ğına/gåne; qına/kåne** şeklinde kullanılır. kås**kåne** (BTH-I, 492) “küçük” örneğinde kalıplaşmıştır. Kullanım ve işlevi Tatar Türkçesinde olduğu gibidir.

İşlevi

Küçültme: küp **kåne** (BT, s. 13) " bolca, çokça", zur **ğına** (TAX, s. 155) "büyükçe", belekey **gåne** (BT, s. 120) "küçücük."

Sıfat: küp **kåne** kelemes (TAX, s. 99) "birçok fıkra", tar **ğına** taqta (BT, s. 159) " daracık tahta", yo8roq xetlå **gåne** bår öy (BTH-II, s. 558) " yumruk kadar bir ev"

Zarf: Bår kön ålåk **kåne** (Ark., s. 34) "Yalnız bir gün önce", Qoyaş bayır aldınan **ğına** (BT, s. 186) "Güneş batmadan hemen önce ", F. B. Xöseyenovtıŋ ğılmi kitapları **ğına** la ikå ti3tenen aşıw. (TAX, s. 195) "F. B. Höseyenov'un yalnız ilmi kitapları bile yirmiden fazladır.", qapıl **ğına** küterålmey8er. (BT, s. 189) " hemen hızla", ekrån **gåne** (BT, s. 91) "yavaşça"**,** ti8 **gåne** (BT, s. 94) "çabucak", Salawat doşmanğa qarşı uq-ha8aq hem qılıs månen **gåne** tügål, belki ü8ånåŋ yalqınlı şiğır8arı hem yır8arı månen de köreşken. (BT, s. 152) "Salawat düşmana karşı yalnız oku ve kılıcıyla değil, belki kendisinin alevli şiirleri ve şarkıları ile de savaşmıştır."

Zarf-fiillerden sonra kullanımı: -ıp, -a, -gende,-mey gibi zarf-fiil eklerinden sonra gelerek zarf-fiilin anlamını pekiştirir ve harekete tezlik, yaklaşma ifadesi katar: sükeyåp **kåne** ultırabız. (BTH-II, s. 272) " diz çökerek oturuyoruz.", kü8 qısıp **qına** qarap alğanday (BT, s. 75) " göz kısarak bakar gibi", nığına **ğına** bar-

(BT, s. 9) "daha da güçlen-", möreceğet itkende **gâne** (TAX, s. 132) "yalnız müracaat ederken", Oşoğasa öndeşmey **gâne** ultırğan (Ark., s. 42) "O zamana kadar konuşmadan oturan"

KIRGIZ TÜRKÇESİ

Kırgız Türkçesinde kelimeye bitişmeden tek şekilli **gana** olarak görülür.

İşlevi

Küçültme: Sayı ve sıfat türünden kelimelere gelerek küçültme işleviyle kullanılır.

Bir **gana** ötünüçüm bar (KA, s. 346) "Yalnız bir tek ricam var", özü bilgeni azırınça eköö **gana**. (KA, s. 116) "kendisinin şimdilik bildiği yalnız iki kişi", bir **gana** kilometr (KTG, s. 341) "yalnız bir kilometre", mından az **gana** kün ilgeri (KTTS, s. 247) "bundan birkaç gün"

Zarf: Kudaydın kudaylıgı süyüü arkıluu **gana** bilinip (KA, s. 60) "Tanrı'nın Tanrılığı yalnız sevgi yoluyla bilinip", Senin diliŋe cakındasam degen ümüt menen **gana** kün körüp kalgan (KA, s. 288) "Yalnız senin kalbini kazanmak ümidiyle yaşayan", Ober Kandalov **gana** (KA, s. 338) "Yalnız, Ober Kandalov", carım saattay ubakıt ötkön soŋ **gana** (KA, s. 78) "ancak yarım saat kadar zaman geçtikten sonra", atka mingenden kiyin **gana** (KA, s. 504) "ancak, ata bindikten sonra", oşondo **gana** (AG, s. 43) "ancak o zaman".

KAZAK TÜRKÇESİ

Kazak Türkçesinde kelimeye bitişmeden ve ünsüz uyumuna bağlı olarak **ğana/gene; qana/kene** şeklinde kullanılır. kiş**kene** "küçük" ve az**ğana** "az, biraz" örneklerinde kalıplaşmıştır[12]. kiş**kene** üy (MÄ, s. 105) "küçük ev", az**ğana** (MÄ, s. 116) "azıcık".

İşlevi

Küçültme: bir **ğana** (MÄ, s. 17) "biricik, bir tek", az **ğana** waqıt işinde (Jel., s. 64) " kısa zamanda "

Sıfat: eki-üş **qana** iri qara. (MÄ, s. 16) "iki üç büyük baş hayvan"

[12] Kenan Koç-Oğuz Doğan, **Kazak Türkçesi Grameri,** Gazi Kitabevi, Ankara 2004, s. 191

Zarf: toqtar aldında **ğana** (MÄ, s. 75) "durmadan hemen önce", är jerde şaşılğan jünder **ğana** (MÄ, s. 65) " yalnız her yerde saçılmış tüyler", Jasıl tüsin özgertpeytin karagay **ğana** (BKT, s. 248) "Yeşil Rengini hiç değiştirmeyen çam ağacı sadece", tez **ğana** (MÄ, s. 278) "hemen, çabucak", Azdan soŋ alanıŋ qara tabandarı men quyruğu **ğana** qaldı. (MÄ, s. 64) "Biraz sonra alaca köpeğin yalnız tabanları ile kuyruğu kaldı."

KARAKALPAK TÜRKÇESİ

Karakalpak Türkçesinde kelimeye bitişmeden **ğana** şeklinde ve ekleşmiş şekliyle de **-ğana/-kene** olarak görülür. Ayrıca isimlerden küçültme isimleri türeten bir ek olup bazı kelimelerle kalıplaşmıştır. Ancak bu şekli yaygın değildir: az**ğana** "biraz", az**ğant**ay (<az-ğana-tay) "az", kişkene (<kiçi-kine) "küçük, ufak"[13], Şırazdıŋ kiş**kene** qayığı (HKT, s. 236) "Şıraz'ın küçük kayığı". Kelimeyle ekleşince ilk işlevini kaybetmiş ve az**ğant**ay örneğinde olduğu gibi benzeri işlevde bir başka ek almıştır.

İşlevi

Küçültme: bir saatlıq **ğana** (ET, s. 47) " yalnız bir saatlik", tek bir adamnıŋ **ğana** oyı (ET, s. 73) " yalnız bir kişinin düşüncesi".

Sıfat: köp **ğana** närseler (ADM, s. 26) "çoğu şeyler".

Zarf: tek bunıŋ menen **ğana** (ET, s. 50) "yalnız bununla", tek erteŋge deyin **ğana** (ADM, s. 33) " yalnız yarına kadar", tek aşıqlıq penen **ğana** qızıqpaydı. (ET, s. 51) "yalnız aşk işlerine ilgi duymaz.", sonda **ğana** (ET, s. 54) "ancak o zaman", Al söz bolsa tek tildiŋ järdeminde **ğana** jasaladı. (ET, s. 107) "Söz ise, yalnız dil vasıtasıyla meydana gelir."

KARAY TÜRKÇESİ

Karay Türkçesinde **-ğına/-ğana, -gine** biçiminde ekleşmiş olarak görülmektedir. az**ğana** "biraz", azıcık[14]" az**ğına** "azıcık, az biraz, bir parça[15]" ve "qız**ğına**" "kızcağız" örneklerinde (Ğey, ğey, qız**ğına**, tıŋla meni az**ğına** "Hey, hey, kızcağız, dinle beni azıcık"[16]) küçültme yapan ek, daha çok zaman kavramı taşıyan kelimelere

[13] Ceyhun Vedat Uygur, **Karakalpak Türkçesi Grameri,** Denizli 2001, s. 48
[14] N. A. Baskakov-A. Zayonçkovskiy-S. M. Şapşal, **Karaimskogo-Russko-Polskiy Slovar**, Moskva 1974, s. 49.
[15] Tülay Çulha, **Karaycanın Kısa Söz Varlığı** (Karayca-Türkçe Kısa Sözlük), Kebikeç Yay., İstanbul 2006,s. 20
[16] K. M. Musayev, **Grammatika Karaimskogo Yazıka,** Moskva 1964., s. 329

gelerek pekiştirmeli zaman zarfı yapar: yanla**ğına** "daha yeni, demin", halie**gine** "şimdi, şu an", örte**gine** "sabah erken"[17].

Yanla**ğına** kuyaş endi, bunun üçiun içkirimdia az**ğına** qarangılandı. (MKÜ, s. 126) "Daha yeni güneş battı, bunun için odam azıcık karanlık oldu."

az**ğına** kelimesi "ok" pekiştirme eki alarak az**ğına**k şeklinde de kullanılmaktadır: qabul etti qulağım az az**ğına**q andan "kulağım bundan çok az bir şey kaptı", qaldıq az**ğına**k kebisinden "çoğundan daha az kaldık"[18]

KIRIM TATAR

Kırım Tatar Türkçesinde **-kene** ve **-ğana** şekliyle iki kelimede kiçkene "küçük", azğana "azıcık"ekleşmiş olarak görülmektedir. kiç**kene** kelimesinde ek, küçültme işlevini kaybettiği için bir başka küçültme ekini üzerine alır: kiç**kene**çik "küçücük".

Sıfat türünden kelimelere gelen ek, küçültme ifadesi yapmaktadır[19].

İşte şu künden başlap köy cemaatı bu töpeçikke Qalaçıq (kiç**kene** qala) maallesi adını bere. (KTT, s. 148) "İşte şu günden itibaren köy cemaatı bu tepeciğe Kalacık (küçük kale) mahallesi adını veriyor."

O kiç**keneçik** boyunen ve başta ayaqqacek ıslanğan bir alda yol ortasında dura ve maŋa bağırıp küle. (KTT, s. 79) "O küçücük boyu ile ve baştan ayağa kadar ıslanmış bir halde yol ortasında duruyor ve bana bağırıp gülüyor."

NOGAY TÜRKÇESİ

Baskakov, Nogay Türkçesinde ekin kalıplaşmış **-ğana/-gene, -qana/-kene** şekillerini göstererek, sıfatlara gelen bir küçültme eki olduğunu söylemiştir: az**gana** "azıcık", kiş**kene** "küçücük"[20]. A. Atay, Nogay Türkçesinde işlek olarak küçültme ve sevgi işleviyle kullanıldığını söylediği ek için yalnız üç örnek vermektedir[21].

[17] Mıkolas Fırkoviçius, **Mien Karayçe Ürianiam**, Vilnius 1996, s. 114.
[18] N. A. Baskakov-A. Zayonçkovskiy-S. M. Şapşal, **age.,** s. 49.
[19] Zühâl Yüksel, **Kırım Tatar Türkçesi Grameri,** Ankara 2005, s. 138.
[20] N. A. Baskakov, **Nogayskiy Yazık İ Ego Dialektı,** Moskva 1940, s. 71
[21] Ayten Atay, **Nogay Türkçesi Grameri,** Erciyes Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Yaımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 1998, s. 84.

bir**gene** "biricik, bir tek", az**gana** "azıcık", kiş**kenekey** "küçücük".

Bu ekin üzerine bir başka küçültme eki gelerek küçültme işlevi pekiştirilmiştir: az**gana**kay "çok çok az"[22], kiş**kenekey** "çok çok küçük"[23].

KUMUK TÜRKÇESİ

Kumuk Türkçesinde iki kelimede kalıplaşmış olarak **-gine** biçiminde görülür ve geldiği kelimeye küçültme işlevi katar: az**gine** "azıcık"[24], bir**gine** "bir, tek"[25]

Karluk Grubu Türk Lehçelerindeki Görünümü

ÖZBEK TÜKÇESİ

Özbek Türkçesinde **-ginä/-qınä, -kinä** şeklinde ekleşmiş olarak kullanılır. Kullanımı oldukça yaygın olup isim, sıfat, zamir, edat gibi kelimelerden sonra gelerek küçültme, sevgi ve özellikle de pekiştirme işlevleriyle zengin bir kullanım alanına sahiptir[26]. İsimden isim yapma eki olarak işlek bir kullanımı vardır. "kiç**kinä**: küçük" örneğinde ek kelimeyle kaynaşmış ve işlevi de zayıflamış olduğu için üzerine yeniden aynı eki alır veya bir başka küçültme ekinin üzerine gelerek anlamı pekiştirir: kiçkinä**ginä** "küçücük", qoziçåq**kinä** "yavrucağız", çäqäläq**ginä** "bebekceğiz"[27].

İşlevi

Küçültme: Bu ek sevgi ve küçültme isimleri yapar: åğız**ginä** "ağızcık", åsån**ginä** "kolaycacık", bir**ginä** "biricik", kältä**ginä** "büyükçecik", çåräk**kinä** "çeyrekçik", yaxşi**ginä** "güzelceğiz", yumşaq**qınä** "yumuşacık[28]", yoldåş**ginä** "yoldaşcağız", oynäş**ginä** "oynaşcağaz", båq**qinä**m "küçücük bağım", üy**ginä**m "evceğizim"[29].

---

[22] N. A. Baskakov (Red.), **Nogaysko-Russkiy Slovar**, Moskva 1963, s. 28
[23] N. A. Baskakov, **Nogayskiy Yazık İ Ego Dialektı,** Moskva 1940, s. 71
[24] Z. Z. Bammatova, **Kumıksko-Russkiy Slovar,** Moskva 1969, s. 31.
[25] Z. Z. Bammatova, **age.,** s. 75.
[26] Rıdvan Öztürk, "Özbek Türkçesinde Gına Morfemi", **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II** (24-29 Eylül 2000), TDK Yay., Ankara 2007, s. 1440-1447.
[27] Rıdvan Öztürk, **agb.,** 1441.
[28] Volkan Coşkun, **Özbek Türkçesi Grameri,** TDK Yay., Ankara 2000, s. 36
[29] Rıdvan Öztürk, **agb.,** 1441.

Sıfat: Üzerine geldiği kelimeyle birlikte sıfat oluşturur. bir**ginä** nüsha "bir tek nüsha", yäxşi**ğinä** sözler "pek güzel (güzelce) sözler", şirin**ginä** til "şirince dil"[30].

Zarf: İsim, zamir, sıfat, edat gibi kelimelerden sonra gelerek daha çok durum ve zaman zarfları oluşturarak pekiştirme yapar: men bu kitåbni**ginä** åldim "Ben sadece bu kitabı aldım"[31], Eşikni sekin**ginä** åçdi "Kapıyı yavaşçacık açtı[32]", håzir**ginä** "daha şimdi", yäqindä**ginä** "çok yakında", endi**ginä** "daha yeni, yenice", cim**ginä** "sessizce", Şähärlärdä åçilgän mäktäblär biläng**inä** "Sadece şehirde açılan okullarla"[33].

Zarf-fiillerden sonra kullanımı: Özbek Türkçesinde ekin zarf-fiillerden sonra kullanımı görülür. Ancak, Tatar ve Başkurt Türkçesindeki gibi kullanımı yaygın değildir[34]. -- -Ip ve -mäsdän zarf-fiillerinden sonra kullanımı tespit edilmiştir. Her iki ekle kullanımında da zarfın anlamını pekiştirmektedir.

Miryåqub faqat külip-**ginä** qoydi, båşqa heç närsä demädi "Miryakup sadece güldü, başka hiçbir şey demedi[35]", Bu men, qorqib**ginä** javåb berdi kolaga "Buyum, diye iyice korkarak cevap verdi köleye", U dünyåni köp uzåq deydiler, çärçämäsdän qıynälmäsdän**ginä** yetib åling "O dünyaya çok uzak diyorlar, hiç yorulmadan, zorlanmadan ulaşın"[36].

YENİ UYGUR TÜRKÇESİ

Yeni Uygur Türkçesinde yapım eki olarak kullanılmakta ve **-ğina, -gine, -qina, -kine** şekilleriyle ekleşmiş olarak görülmektedir. Getirildiği kelimelere küçültme ve sevimlilik anlamları katmaktadır: az-**ğina** "azıcık"[37], kiçik-**kine** "küçücük", taşliq-**qina** "küçük taşlık", epçil-**gine** "işbilirlik, işbitiriverici[38]", bir kiçik**kine** bala "küçücük bir çocuk"[39],

[30] Rıdvan Öztürk, **agb.,** 1442.
[31] Ahat Üstüner, **age,** s. 115.
[32] Volkan Coşkun, **age.,** s. 113.
[33] Rıdvan Öztürk, **agb.,** 1443-1447.
[34] Rıdvan Öztürk, **agb.,** 1445.
[35] Volkan Coşkun, **age.,** s. 195.
[36] Rıdvan Öztürk, **agb.,** 1445-1446.
[37] Sultan Mahmut Kaşgarlı, **Modern Uygur Türkçesi Grameri,** Orkun Yay., İstanbul 1992, s. 132.
[38] Rıdvan Öztürk, **Yeni Uygur Türkçesi Grameri,** TDK Yay., Ankara 1994, s. 28
[39] Rıdvan Öztürk, **age.,** s. 154.

Çekimli Fiillerden Sonra Kullanımı:

Yeni Uygur Türkçesinde bu ekin **-kine** ve **-kin** şekilleriyle isim ve fiil çekiminde, çekimli unsurlardan sonra gelerek harekete, duruma bir şüphe ve pekiştirme anlamı kattığı görülmektedir: Rast, mėniŋ dadam nedė**kine**? "Doğru, benim babam nerede acaba?[40]", Kirip baqayli, kim keldi**kin**? "Girip bakalım, kim geldi (acaba)?", Bu canvarlar nimidin şunçe ürküp ketti**kin** "Bu hayvanlar neden böyle ürküp gitti ki[41]", Qaçan bizge taŋ atar? Eyt**qina**, qaçan? "Ne zaman bize tan atar? Söyleyiniz ne zaman?", Eyt**qina**, bizge taŋ atamdu - yoq? "Söyleyiniz, bize tan atacak mı, atmayacak mı?"[42].

Güney Sibirya Türk Lehçelerindeki Görünümü

Altay, Hakas ve Tuva Türkçelerinde taradığımız ek yalnız Hakas Türkçesinde sınırlı olarak kullanılmaktadır. Altay ve Tuva Türkçesinde tespit edilememiştir.

HAKAS TÜRKÇESİ

Hakas Türkçesinde bir örnekte tespit ettiğimiz ek, as "az" kelimesine **-hın**, -**hına**h, -**hına**cah şeklinde eksilmiş ve genişlemiş şekilleriyle gelmiştir: as**hın** "yalnız, tek" örneğinde son sesi düşmüştür. as**hına**h "az azıcık", örneğinde "ok" pekiştirme edatı ile, as**hına**cah "azıcık" örneğinde ise bir başka küçültme eki -cak ile genişlemiştir.

Üç örnekte de küçültme işlevi görülmektedir. Aydonıŋ çörbeen çirå dee as**hına**h halıbıshan "Aydo'nun da gitmediği çok az yer kalmış"[43].

Çağdaş Türk lehçelerinde görüldüğü kadarıyla **-kıña** eki bilhassa Kıpçak grubu Türk lehçelerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Tatar, Başkurt, Kırgız, Kazak ve Karakalpak lehçeleri en yaygın kullanılan lehçeler arasındadır. Beş lehçede de ekin (kalıplaşmış örnekleri dışında) kelimeye bitişmeden kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca, diğer lehçelerde de görülen küçültme işlevi dışında sıfat, zarf yapma işlevleri görülmektedir.

[40] Rıdvan Öztürk, **age.,** s. 153.
[41] Rıdvan Öztürk, **age.,** s. 123.
[42] Rıdvan Öztürk, **age.,** s. 148.
[43] Ekrem Arıkoğlu, **Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük,** Akçağ Yay., Ankara 2005, s. 53

-qıña eki Kıpçak lehçelerinden Karaçay-Balkar Türkçesinde hiç görülmezken Kırım Tatar, Nogay ve Kumuk Türkçelerinde birkaç kelimede daha çok küçültme işleviyle kalıplaşmış olarak bulunur. Karay Türkçesindeki kullanımı ilk gruba göre az diğer üç lehçeye göre daha zengindir.

Karluk grubu lehçelerinden Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesindeki kullanımı çok yaygın değildir. Küçültme ve zarf yapma işleviyle çeşitli kelimelerde kullanılmaktadır. Güney Sibirya lehçelerinde kullanımı hemen hemen yok gibidir. Hakas Türkçesinde yalnız bir örnekte kalıplaşmış olarak tespit edilmiştir.

Oğuz grubu lehçelerinde kullanımı görülmez. Eski Anadolu Türkçesinde de kullanımı görülmeyen bu ek Kıpçak ve Karluk grubu Türk lehçelerine has bir ektir denilebilir. Kıpçak lehçelerinden Kırım Tatar Türkçesinde ve Kumuk Türkçesinde çok az bulunmasının sebebi bu lehçelerin Oğuzcadan etkilenmesine bağlı olmalıdır.

Tatar, Başkurt, Kırgız, Kazak, Karakalpak, Karay, Kırım Tatar, Nogay, Kumuk, Özbek, Yeni Uygur ve Hakas olmak üzere toplam on iki lehçede kullanılan bu ekin ortak özelliği, bütün lehçelerde /n/li biçimiyle kullanılmasıdır. Kıpçak Türkçesinden itibaren /y/li biçiminin terk edildiği bu ek, günümüz lehçelerinde de bu şekilde kullanılmaktadır.

-qıña eki bugün tespit edebildiğimiz kadarıyla yalnız Sibirya Tatar Türkçesinin Baraba ağzında /y/li biçimiyle kullanılmaktadır. Baraba ağzının konuşulduğu bazı yerlerde (Tarmakül, Şagır, Tamtav köyleri) /n/'li biçiminin yanı sıra /y/li biçimiyle "**qıya"** olarak görülür ve damak uyumuna girer: åkinçisine yawıqlap **qıya** (YBT, 82) "ikincisine biraz yaklaşıp", sıyırlarına **qıya** (YBT, 84) "yalnız sığırlarına", qaçıq q¥tılğanı **qıya** (YBT, 85) "sadece kaçıp kurtulanları", yaman **qıya** (YBT, 102) "kötüce"[44], Tereze töbönte taş yatar, anı **ğıya** al "Pencerenin dibinde taş var, yalnızca onu al", Yålek yuq **qıya**, pir uq tsüwetsey epkiliptiler "Kova yokmuş, yalnızca bir çanak getirmişler"[45], Iwlım **qıya** yuq **qıya** "Yalnızca bir oğlum yok"[46].

[44] L. V. Dimitriyeva, **Yazık Barabinskix Tatar,** Leningrad 1981, s. 82, 84, 85, 102.
[45] D. G. Tumaşeva, **Dialektı Sibirskix Tatar,** Kazan 1977, s. 220-221.
[46] D. G. Tumaşeva, **Yazık Sibirskix Tatar,** Kazan 1968, s. 108.

Türkiye Türkçesi Ağızlarında -qıña ekinin görünümü

Türkiye Türkçesinin başta Ordu, Giresun, Trabzon, Artvin, Malatya olmak üzere çeşitli yörelerine ait ağızlarında da tespit edebildiğimiz kadarıyla **-qıña** ekinin çeşitli kullanılışları görülmektedir.

Ordu ve Artvin'e ait örneklerde küçültme eki işleviyle kullanılmaktadır: yap yaluuz **gine** (AYB, 74), uzun **gine** bunnu var (AYB, 88), az **gine** su goyuyo o (OYA, 299), az **gena** "azıcık" (UKA, 76), bi **gena** "bir tanecik daha" (UKA)

Zikri Turan, Artvin ilinin Yusufeli ilçesi ağzında **gena** şeklinde küçültme işleviyle kullanılan bu ekin, -kına/-gına ekinden geliştiğini belirterek isimden isim yapma ekleri içinde göstermiştir[47].

Ekin en çok zarf yapma işleviyle kullanımı görülür. Ordu, Trabzon ve Malatya yöresi ağızlarında üzerine geldiği kelimeye çoğunlukla eşitlik eki anlamı katıp durum zarfları yapar. Mehmet Aydın, eşitlik eki bahsinde, **-gine** ekinin eşitlik eki olarak kullanıldığını, hatta kimi zaman -ca ekinin -gine ekiyle birlikte (temúzce**gine)** kullanıldığını belirtir[48].

ġoyunnarıŋ bacallarını balarul raat**gine** temúzce**gine** ġırharul (AYB, 64), bunnarı temúzce**gine** ayururul (AYB, 64), öyle bi ġapdı gėtdi ki sert**gine** (AYB, 66), şindi ėyi**gine** de dayanmışlar (AYB, 66), böylecúo**gine** işimi alışverişe bozdum (AYB, 69), gėri usulada çekildim şöyle**gine** (AYB, 70), torba baa yēnik**gine** geldi (AYB, 74), ıslal**gine** yalamıyà başladım (AYB, 74), çamurĭla sıvarsıŋ ġüzel **gine** (AYB, 78), yĭlarını ġuvvetlü **gine** bāladım (AYB, 96), pancarı doruyō l ġüzel**gine** (AYB, 102), ince **gine** suvanı dorarsın (OYA, 168), urda ēce **gine** sōdiyōŋ (OYA, 203), kas **gine** ġaşūnan ezerük (OYA, 297), suvannu **gine**, salçalu **gine** kaşıllıyo o (OYA, 298), kalġa şeklinde geniş **gine** (OYA, 251), bunu yavāş **gine** düşürdü (OYA, 286), ne bilem işte biriki deal**kine** karşılıhlı (MİA, 366), tavanın içerisinde güzēl_**gėne** ġarışdıru ġarışdıru (TYA, 40), küzel_**Kene** ġavanozlara yerleşdirip (TYA, 67), ba lardıl ki gen **genne** dımır dımır Kan çılardı (MİA, 279), ağu **gene** süt gibi (MİA, 279), altı sivrice **gene** başı dağınıl **gene** tenekeden şapşal yaparlardı (MİA, 279), ufal ufal yuvalarız cığıl **gene** gözel bişirrik (MİA,

[47] Zikri Turan, **Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı,** TDK Yay., Ankara 2006, s. 76
[48] Mehmet Aydın, **Aybastı Ağzı,** TDK Yay., Ankara 2002, s. 43

295), buruya diŋeldih tez **genne** (MİA, 301), güzel bol **genne** gavurmayı dökerler (MİA, 337), ılıh **gene** bir su (MİA, 372).

Ordu, Trabzon ve Malatya yöresinde ayrıca -lik eki ile genişleyerek yine zarf yapma göreviyle de kullanılmaktadır: dōrarsın ince **gine**lik (OYA, 203), güzelce **gėne**lik unu kaşlarsan haşla (OYA, 285), undan az ılıo **gine**lik (OYA, 284), unu güzel **gine**lik ataşda (OYA, 170), bölece **gine**lik bir günde bütün araziyemizin tümünü ġazdu o (OYA, 248), çocū ġunda olarsın yanı başlarına bıra oūsun ş ulece **gine**lik (OYA, 199), ekmā güzelce_**gine**lik mayalarsın (TYA, 39), unu güzel_**gine**lik (TYA, 40), el öperler gözel**gene**lik (MİA, 272), düzgün**gine**lik şiltenin içine soları l (MİA, 273), onu temiz**gine**lik ip ederük (MİA, 273), ince**gine**lik beş tene caa da ları l (MİA, 273)

Cemil Gülseren, sivrice **gene**, gözel**gene**lik gibi kullanımlarda -"ce+**gine**", "**gene**+lik" şeklinde bir ek kalıplaşması olayı olduğunu belirtmektedir[49].

Zarf-Fiil Ekleriyle Kullanılışı

Türkiye Türkçesinin bazı ağızlarında -qıña ekinin Tatar, Başkurt ve Özbek Türkçelerinde olduğu gibi zarf-fiil eklerinden sonra kullanıldığı görülmektedir.

-a_gine/-e_gine: Necati Demir'in tespitine göre bu zarf-fiil ekinin sahası doğuda Trabzon'un Vakfıkebir ilçesinden başlayıp Sinop sınırlarına, güneyde ise Sivas'ın Suşehri ilçesinin köylerine kadar uzanmaktadır. Demir, fiilin kök ya da gövdesine gelen -a/-e ekiyle zarf hâline geldiğini ve ardından gine veya gėne kelimesiyle genişleyip kurallı olarak -arak/-erek anlamı verdiğini belirtmektedir. Demir'in "gine veya gėne" dediği kelime eski Türkçedeki **-qıña** ekidir.

yarmalī ġaruşdura_**gine** ġaruşdura_**gine** büşürürsün (Eynesil-Giresun)

ayānın birini köpek ısırdı, tek ayānın üzerine basa_**gine** köye ġadar gėtdi (Terme-Samsun)

biz una acele et, buriye gel, dedük. u, güle_**gine** sallanı sallanı geldi (Koyulhisar-Sivas)

sallana_**gėne** gidiyodu (Şalpazarı-Trabzon)[50].

[49] Cemil Gülseren, **Malatya İli Ağızları,** TDK Yay., Ankara 2000, s. 138.

şennik yapa_**gine** götür mlardı gelinnik damaTın evüne (TYA, 49)

Ayı ... avı jendisi yimiş. Gurd ile dilki baka_ **jene** galmışlar (Giresun-KİAT, 98)

it_**gėne,** kata_**gine**, ite_**gine** göndere_bülürse göndercek (TYA, 47)

korka **gänä** varıy<u> urya bakıyu (Şalpazarı-Trabzon)[51].

Yukarıda örnekleri görülen **-a_gine/-e_gine** zarf-fiil ekindeki **gine/ gėne** unsurunun Eski Türkçe -**qıña** ekinden geldiği Tatar, Başkurt ve Özbek Türkçesindeki kullanımlardan hareketle anlaşılmaktadır. -**qıña** eki, Tatar Türkçesinde "**-**ıp, -keç, -erek, -gende, -mıy, -mıyça", Başkurt Türkçesinde de "**-**ıp, -a, -gende,-mey" ve Özbek Türkçesinde -Ip, -mäsdän gibi zarf-fiil eklerinden sonra kullanılmaktadır. Her üç lehçede de ekin daha çok -Ip zarf-fiil ekinden sonra kullanıldığı görülmektedir.

Tat. oçıp **kına** kile (TTAS-III, s. 505) "uçarak geliyor", gél yılmayıp **kına** yöri. (TE, s. 58) "devamlı gülümseyerek yürüyor", Min aŋa kızmıyça, uylap **kına** bolay didåm (KBA, 27) "Ben ona kızmadan, düşünerek şöyle dedim".

Baş. sükeyåp **kåne** ultırabız. (BTH-II, s. 272) "diz çökerek oturuyoruz.", Seskeler kü8 qısıp **qına** qarap alğanday ittåler. (BT, s. 75) "Çiçekler gözlerini kısarak bakar gibi yaptılar." örneklerindeki kullanım ile Türkiye Türkçesi ağızlarındaki kullanım aynı anlama gelmektedir. Hatta, Başkurt Türkçesindeki şu örnekte -a zarf fiilinin üzerine gelerek kullanılmıştır: Zurayğan hayın oşo xıyalımdıŋ qanattarı nığın-**a ğına** bardı. (BT, s. 9) "Büyüdükçe bu hayalimin kanatları daha da güçlendi."

Özb. Miryåqub faqat külip-**ginä** qoydi, båşqa heç närsä demädi "Miryakup sadece güldü, başka hiçbir şey demedi[52]", Bu men, qorqib**ginä** javåb berdi kolaga "Buyum, diye iyice korkarak cevap verdi köleye[53]".

[50] Necati Demir, "Şalpazarı, Giresun ve Ordu Yöresi Ağızlarında Kullanılan Zarf-Fiil Ekleri", **Türklük Bilimi Araştırmaları,** S. 8, Sivas 1999, s. 316-317.
[51] Bernt Brendemoen, "Trabzon Çepni Ağzı ve Tepegöz Hikâyesinin Bir Çepni Varyantı", **Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988,** Bildiriler, TDK Yay., Ankara 1996, s. 221.
[52] Volkan Coşkun, **age.,** s. 195.
[53] Rıdvan Öztürk, **agb.,** s. 1446.

Ekin, Türkiye Türkçesinde daha çok -a/-e zarf-fiil ekiyle, Tatar, Başkurt ve Özbek Türkçelerinde ise -Ip zarf-fiil ekiyle genişlemesi bir lehçe tercihidir. Hem birleşik fiil yapılarında, hem de zarf-fiillerle oluşturulan kip eklerinin kuruluşunda Oğuz grubu lehçeleri -çoğunlukla a/-e zarf-fiil ekinden, diğer lehçeleri ise -Ip ekinden faydalanır. Meselâ, Basit fiil çekiminin ele alındığı "Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri" adlı eserde şimdiki zaman için oluşturulan fiil kiplerinde Oğuz grubu lehçelerinde -A yorır'lı biçimler görülürken, diğer lehçelerde (çoğunlukla Kıpçak grubu) aynı kip için -(I)p turur, -(I)p otur, -(I)p cat-/yat-, -(I)p bara, -(I)p baratır'lı biçimler yaygındır[54]. Ama anlam ve işlevler değişmez.

-dukc**ana**/-dükc**ene**: Necati Demir, Ordu ve Samsun yöresinde tespit ettiği bu zarf-fiil ekinin yapısı için "-ca/-ce eşitlik hâli eki üzerine pekiştirme görevi yapan -n getirilmiştir. -a/-e yaklaşma hâli ekiyle genişletilmiştir" demektedir[55]. Bize göre bu yapı, -dukca/-dükce zarf-fiil ekiyle **-ġına/-gine** (<qıña) ekinin birleşmesinden oluşmuştur. **ġına/gine**, zarf-fiil ekinin üzerine gelince ekin başında bulunan /ġ/, /g/ ünsüzü erimiş, ünlü birleşmesiyle birlikte -dukcana/-dükcene yapısı ortaya çıkmıştır (-dukca+ġına>dukcana/-dükce+gine>dükcene).

milletin içdügc**ene** içesi gelür bu sudan (Mesudiye-Ordu)

insanun yedükc**ene** yiyesi gelür (Terme-Samsun)

Türkiye Türkçesi ağızlarında **-cene/-cana** yapısı sadece fiil tabanlarına gelen zarf-fiillerde değil isim tabanlarında da vardır. Eşitlik ekinin genişlemiş biçimleri olarak Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen "çokçana, güzelcene, mcene, eycene, eyicänä"[56] şekilleri de -çA+ **ġına/gine** birleşmesinden /ġ/, /g/ ünsüzünün erimesiyle oluşmuştur. Ordu ve Malatya ağızlarında gördüğümüz "temúzce**gine**, güzelce **gėne**, bölece **gine,** sivrice **gene**" yapıları ile "çokçana, güzelcene, mcene, eycene, eyicänä" yapıları arasında herhangi bir anlam farkı yoktur. İlk gruptaki yapı, ses olayları sonucu ikinci gruptaki yapılara gelişmiştir. Nitekim Zeynep Korkmaz da, "güzelcene, uyuşuocana, çabuocana, öylecene, ėycene" kelimelerini "+ġına (<Uyg. +kınya, +qına)+ça"

[54] **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil- Basit Çekim,** TDK Yay., Ankara 2006, s. 129-343.
[55] Necati Demir, **agm.,** s. 328.
[56] Ahmet Buran, **Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri,** Ankara 1996, s. 267

şeklinde ayırmış ve "-ne" ekini, küçültme eki **-gına/-gine**'den getirmiştir.[57].

Aynı birleşme Tatar ve Başkurt Türkçelerinde "-gende **gâne**" yapısında görülür. Türkiye Türkçesindeki -dUkçA ile Tatar ve Başkurt Türkçelerindeki -gAndA zarf-fiil ekleri birbirine yakın anlamla kullanılır.

Tat. Bik ozak yıllar Sovet kâşâlerân çın bexât barı tik cemgıyet xakına üz şexsi tormışınnı korban itâp, üzânnâ tulısınça şul maksatka buysındırıp yeşegende **gâne** bula ala dip terbiyeledâler. (Ed., s. 12) "Çok uzun yıllar Sovyet insanını, "gerçek talih yalnız cemiyet uğruna kendi şahsî hayatını kurban edip, kendini tamamen şu amaca vakfedip yaşadığın sürce olabilir" diyerek, eğittiler.", Vlast bulganda **gına** alar devletke de, anın baylıgına da xuca bulacaklar (KBA, 146) "Ancak, hakimiyet olduğu sürece onlar devlete de, onun zenginliğine de sahip olacaklar".

Baş. Oşonan sığıp, ular milli senğet yazıwsı, xudojnik, kompozitor8ar mifologik obrazdarğa möreceğet itkende **gâne** üse, tip isepleneler. (TAX, s. 132) "Bundan hareketle, onlar millî sanat yazarı, ressam, bestekârlar yalnız mitolojik suretlere müracaat ettikçe yetişir, diye hesaplanıyorlar."

-mnce**kin:**

en sonunda çayı duymnce**kin** bedava çay artu o ... geldi (OYA, 182).

Pek keŋere dikence**kin** kim canından gaparsa hep on bi lire atıver mler ona (Çankırı)

Ordu ve Çankırı ağızlarında birer örnekte tespit edilen bu ek için Necati Demir, -ince zarf-fiil ekinin genişlemiş biçimidir der[58]. Leyla Karahan da, ek yığılmasının fazla olduğu bir şekil olduğunu söyleyerek -ınca/-ince ekinin, -k, -ı ve -n sesleri ile genişlemiş biçimi olduğunu belirtir[59].

[57] Zeynep Korkmaz, "Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek İle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme", **Türk Dili Üzerine Arastırmalar,** 1. C, TDK Yay., Ankara 1995, s. 58; Zeynep Korkmaz, "Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine", **age.**, s. 85-86.

[58] Necati Demir, **Ordu İli ve Yöresi Ağızları,** TDK Yay., Ankara 2001, s. 154

[59] Leylâ Karahan, "Anadolu Ağızlarında Kullanılan Bazı Zarf-Fiil Ekleri", **Türk Kültürü Araştırmaları** (Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'a Armağan), Yıl XXXII/1-2, Ankara 1996, s. 213-214.

-ınc**ana**/-inc**ene**:

Sen ora nasıl çıkdın be mıdıh deyinc**ene** mıdıh bi dermen taşı aldım deyoru (Isparta)

Leyla Karahan, yukarıda örneğini gösterdiği ve kullanımının az görüldüğünü söylediği bu zarf-fiil ekinin yapısı için "-ınca/-ince" ekinin -n ve -a pekiştirme ekleri ile genişlemiş şeklidir" demektedir[60]. Bize göre hem -mnce**kin** hem de -ınc**ana**/-inc**ene** şekilleri de zarf-fiil eki -ınca+gına/-ince+kine yapılarından oluşmuştur. Aynı yapı Tatar Türkçesindeki "-keç **kåne**" birleşmesinde de görülür. Türkiye Türkçesindeki -IncA zarf-fiil ekinin Tatar Türkçesindeki dengi -kAç/-gAç'tır. İki lehçede de aynı anlama gelir.

Tat. Soŋınnan, minåm taraftan şu yeşåne citkenge kader ata-anasınnan da işåtmegen temlå, tatlı süzlernå işåtkeç **kåne**, båraz caylandı. (TE, s. 19) "Sonunda, benim tarafımdan, bu yaşına gelinceye kadar ana babasından da duymadığı hoş, tatlı sözleri işitince biraz düzeldi.", Pavel Nilin bålen tanışıp kitkeç **kåne** min tål kirtesin onıtıp, bik irkånlep söyleşe aldım (KBA, 14) "Ben, ancak Pavel Nilin ile tanışınca dil engelini unutup, pek cesurca konuşabildim"

Dikkat edilirse her iki lehçedeki kullanımlarda "duymnce**kin", "**deyinc**ene", "**işåtkeç **kåne"** zarf-fiil harekete bir çabukluk katmaktadır. çayı duymnce**kin** "çayı duyunca, duyar duymaz", Sen ora nasıl çıkdın be mıdıh deyinc**ene** "... deyince, der demez", Tat. tatlı süzlernå işåtkeç **kåne** "tatlı sözleri işitince, işitir işitmez".

Çekimli Fiillerden Sonra Kullanılışı

-qıña eki Türkiye Türkçesi ağızlarında çekimli fiilin üzerine gelerek pekiştirme işleviyle de kullanılmaktadır.

Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi ağızlarında çekimli fiiller yanında kullanılan **-qına/-kine** pekiştirme ekinin bir Avşar ağzı özelliği olduğunu ve bu ağız özelliğinin Gaziantep, Malatya, Tunceli ve Elazığ ağızlarında etkili olduğunu belirterek şu örnekleri verir: dimiş**kine** "demiş ki", dm**kine** "diyor ki", yatsa**kine** "yatsa ki", alsa**kine** "alsa ki"[61].

[60] Leylâ Karahan, **agm.,** s. 212.
[61] Zeynep Korkmaz, "Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı İle İlişkisi Sorunu", **Türk Dili Üzerine Arastırmalar,** 2. C, TDK Yay., Ankara 1995, s. 184.

Ekin bu şekliyle kullanımı Malatya, Gaziantep, Kahramanmaraş, İzmir, Kütahya, Manisa, Nevşehir, Adana ağızlarında görülmektedir. Cemil Gülseren de, çekimli fiillerin üzerine gelen ekin, Eski Türkçe **-qıña** eki olduğunu ve anlamı kuvvetlendiren bir unsur olduğunu belirtir[62].

"yatak yumadan osandım be herif" diyor o da diyo **kuŋa** eyyi avrat eyyi (MİA, 347)

bu geline bahşış bi şey ver**gine** eyle endirek (MİA, 366)

buez derdi**kine** ne bilem işte (MİA, 366)

Padışah dėdi**kine**: -Niye bıra lma6sınız dėdi (Gaziantep-GDİAT, 204-205)

Irramılcı baldı, **dėdikine**, filanca yoldan bir atlı jelecėk (Gaziantep-GDİAT, 211)

Dėdi**kine** jene şu gadının dōru olduğunu Ali Gadōluna bildirmm (Kahramanmaraş-GDİAT, 137)

Gardaşlarına dėdi**kine**: Gardaşım siz jendi jendinizi yo olaŋ (Kahramanmaraş-GDİAT, 177)

Gardaşları bir-de baodı**kine** zėykirleri diyaşılmış (Kahramanmaraş-GDİAT, 177)

Çocuo baodı**kine** bir gurt ayānı haviye dutmuş uluy ur (Kahramanmaraş-GDİAT, 177)

ġa'sı hast_olmuş. dimiş-**kini** ġucasını, "adam" dimiş (Manisa-GBAA, 10)

yanna varīoın deyo_**oını** ġız (Manisa-GBAA, 16)

ġız deyo_**oına**: hadi buba (Manisa- GBAA, 16)

ufao_olan deyo-**kini** annäsinä (İzmir-GBAA, 22-23)

şuria birikiyo-**kine**, e yiyecek yoh (NYA, 207)

biz buruya ıssız yēre ġonduO **kine** tanışalım (AOİA, 208)

kitabı yazāoan aolında tutamaz**kine** hePsini (KYA, 171)

ē, sen ġonuşmuyon_**kine**. geşdi ġāli (KYA, 172)

başlēyo bairmā. öteki deyo_**oını**, "eleiŋ oaçā!" deyo. (KYA, 147)

[62] Cemil Gülseren, **age.,** s. 155.

biyō laf çı oadıy_**oın** oranıŋ esgeri, bizim burdan kimse yoo ġali (KYA, 185)

Xabırı ġaçırıoan bölük oumandarım dediy_**kin** "nereye ġaçıyoz biz (KYA, 189)

Tuncer Gülensoy, Kütahya yöresine ait "çı oadıy_**oın,** dediy_**kin**" gibi örneklerde ekin sonunda bulunan /-n/ sesinin bir anorganik türeme olmadığını ve Eski Türkçedeki kuvvetlendirme eki **-ġına/-gine**'nin kalıntısı olduğunu söylemektedir[63].

Kütahya ağzında "eğer" edatından ve "mi" soru ekinden sonra gelerek pekiştirme işleviyle kullanılmaktadır: eğer**kinå** bunı åşē_dip de (KYA, 141), hinci mevlüdde mi**kine**? (KYA, 171). Bu kullanım Yeni Uygur Türkçesindeki kullanımla benzerlik göstermektedir: Rast, mėniŋ dadam nedė**kine**? "Doğru, benim babam nerede acaba?[64]".

İlk kez Tonyukuk ve Kültigin yazıtında tek örneği ile karşılaştığımız (azqıña) -qıña eki Türkçenin tarihi gelişimi içinde kullanım alanı genişleyerek yapı ve işlev bakımından oldukça zenginleşmiştir. Bugün Türk lehçeleri içinde özellikle Kıpçak grubu Türk lehçelerinde ve Karluk grubu lehçelerinde çok geniş bir kullanım alanı vardır. Sibirya lehçelerinde sınırlı kullanımı görülen bu ekin, Oğuz grubu lehçelerinde olmamasına rağmen Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılması ise ilgi çekicidir.

Ekin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki izini bir Kıpçak tesiri olarak açıklamak mümkün görünmektedir. Bilhassa Ordu, Giresun, Trabzon ve Artvin yöresine ait örneklerde ekin kullanımı ve işlevi görüldüğü gibi Kıpçak lehçelerindeki kullanım ve işlevle ortaklıklar göstermektedir.

Türkiye Türkçesi ağızlarının oluşumunda Oğuz boylarının önemli bir katkısının olduğu dil verileriyle ortaya konmuştur[65]. Bununla birlikte gerek XI. Yüzyıldan önce gerekse daha sonraları Oğuzların dışında kalan diğer Türk boyları da Anadolu'ya yerleşmiştir. Zeynep Korkmaz, Bartın ve yöresi ağızlarında Oğuz,

[63] Tuncer Gülensoy, **Kütahya ve Yöresi Ağızları,** TDK Yay., Ankara 1988, s. 69.
[64] Rıdvan Öztürk, **age.,** s. 153.
[65] Zeynep Korkmaz, "Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı İle İlişkisi Sorunu", **Türk Dili Üzerine Arastırmalar,** 2. C, TDK Yay., Ankara 1995, s. 179; Tuncer Gülensoy, **Kütahya ve Yöresi Ağızları**, TDK Yay., Ankara 1988, s. 1-10; Tuncer Gülensoy-Ahmet Buran, **Elazığ Yöresi Ağızlarından Derlemeler 1,** TDK Yay., Ankara 1994, s. 24-27; Ahmet Buran-Şerife Oğraş, **Elazığ İli Ağızları,** Elazığ 2003, s. 11-13; Gürer Gülsevin, **Uşak İli Ağızları,** TDK Yay., Ankara 2002, s. 7-9.

Türkmen ve Kıpçak unsurlarının karışıp kaynaşmasıyla bir tabakalaşmanın ortaya çıktığını dil verileriyle belirlemektedir[66].

Ağızlardaki dil verilerinden hareketle Kıpçak boylarının Anadolu'nun şekillenmesinde ve söz varlığının oluşumunda önemli etkileri olduğu söylenebilir. Zeynep Korkmaz, bugün Türkiye Türkçesinde görülen "bubay, gendüy, dav, avuz, yalavuz, sovuk, hen (sen), hizi (sizi), cılkı, cırla-" kelimelerini, Anadolu'ya gelen Kıpçak Türklerinin varlığıyla açıklar[67]. Bugün İzmit'ten Artvin'e kadar uzanan sahil şeridinde özellikle İzmit, Bartın, Tirebolu ve Artvin'de yoğun olmak üzere, Türkiye'nin her yerinde Kıpçak Türkçesinin özellikleri görülmektedir[68].

Türkiye Türkçesi ağızlarının oluşumunda Peçenek ve Kıpçak Türklerinin etkisi çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur. Meselâ, Bolu'dan Artvin'e kadar uzanan sahadaki tarihi kayıtlardan[69], yer adlarından ve ağız özelliklerinden bu etkiyi tespit etmek mümkündür[70]. Karadeniz ve İç Anadolu'da çeşitli illere bağlı olan "Kumanlar, Bacanak, Peçene, Paçan, Canik, Kumanet, Komanet, Komarita, Komarı, Kumandere, Kunanak, Kıpçak" gibi yer adları Peçenek ve Kıpçak Türklerinden kalmadır. Yine bu bölge ağızlarında yer alan " bilō (bileği), buzō (buzağı), dav, bav, bov- (boğ-), avız, avrı, cemek (yemek), cer, cılga (yılga), şünküt (çünkü), geş (genç), deyirmen, siyir (sinir) , palan (falan), teref (taraf) gibi kelimelerin Kıpçak ses özelliklerini taşıması, bölge ağızlarının oluşumundaki Kıpçak etkileridir[71].

---

[66] Zeynep Korkmaz, "Bartın ve Yöresi Ağızlarında Lehçe Tabakalaşması", **Türk Dili Üzerine Araştırmalar II**, TDK yay., Ankara 1995, s. 162-178.

[67] Zeynep Korkmaz, "Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı İle İlişkisi Sorunu", **Türk Dili Üzerine Arastırmalar,** 2. C, TDK Yay., Ankara 1995, s. 179.

[68] Leylâ Karahan, **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, TDK Yay., Ankara 1996, s. 181

[69] Fahrettin Kırzıoğlu, **Kıpçaklar,** TTK Yay., Ankara 1992; Salim Cöhçe, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçakların Rolü", **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay., Samsun 1988, s. 477-484; İbrahim Tellioğlu, **Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler,** Serander Yay., Trabzon 2004.

[70] Necati Demir, "Karadeniz Bölgesi Ağızlarında Kıpçak Türkçesi Özellikleri", **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I,** (24-29 Eylül 2000), TDK Yay., Ankara 2007, s. 417-424.

[71] Necati Demir, "Karadeniz Bölgesi'nde Peçenekler ve Kıpçaklar", **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu** (3-5 Mayıs 2001), Bildiriler, C. II, Trabzon 2002, s. 401-409.; Can Özgür, "Doğu Karadeniz Ağızlarında Kıpçakça Üzerine Tespitler", **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu** (3-5 Mayıs 2001), Bildiriler, C. II, Trabzon 2002, s. 189-193.

Leylâ Karahan ve Feridun Tekin, Karadeniz sahil şeridinde tespit edilen Kıpçak Türkçesi izlerinin bu yörede bazı Kıpçak boylarının iskân edilmesiyle açıklanabileceğini ifade eder[72]. Ahmet Buran da Tunceli, Malatya, Elazığ, Kahramanmaraş, Ankara, Kırşehir gibi Türkiye Türkçesi ağızlarında /ş/ yerine kullanılan /s/nin bir Kıpçak Türkçesi özelliği olduğunu tespit eder[73].

Ahmet Buran'ın belirttiği gibi, Türkiye Türkçesi ağızlarının oluşumunda Oğuzlar dışındaki boyların etkisi bulunmasına rağmen, bu unsurlar Oğuz Türkçesinin temel yapısında ve işleyişinde bir değişme meydana getirmemiş, aksine bu özellikler zamanla Oğuz Türkçesinin içinde erimiştir.[74] Ancak, Kıpçak Türkçesi Oğuzca içinde erimekle beraber **-qıña** ekinde olduğu Türkiye Türkçesi ağızlarında çeşitli izler bırakmıştır.

-qıña Ekinin Tarihi, Çağdaş Lehçelerde ve TT Ağızlarında Görünümü

Göktürk	-qıña							
Uygur	-qına	-kine	-kie	-qıya	-qaya	-kiye	-qıa	
Karahanlı	-qına	-qıya	-kiye					
Kıpçak	-ġına-	-qına	-gine	-kine				
Çağatay	-ġına	-qına	-gine	-kine				
Tatar	gına	kına	gåne	kåne	-gåne	-kåne		
Başkurt	ğına	qına	gåne	kåne	-kåne			
Kırgız	gana							

[72] Leylâ Karahan, **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması,** TDK Yay., Ankara 1996, s. 97.; Feridun Tekin, "Trabzon ve Yöresi Ağızlarının Etnik Yapı İle İlişkisi", **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu** (3-5 Mayıs 2001), Bildiriler, C. II, Trabzon 2002, s. 195-201.

[73] Ahmet Buran, "Türkçede ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında s/ş Meselesi", **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II,** (24-29 Eylül 2000), TDK Yay., Ankara 2007, s. 2109-2111.

[74] Ahmet Buran, **Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri**, TDK Yay., Ankara 1996, s. 3.

Kazak	ğana	qana	gene	kene	-ğana	-kene		
K.kalpak	ğana	-ğana	-kene					
Karay	-ğına	ğana	-gine					
Kırım Tat.	-ğana	-kene						
Nogay	-ğana	-qana	-gene	-kene				
Kumuk	-gine							
Özbek	-qınä-	-ginä	-kinä					
Y. Uygur	-ğina	-qina	-gine	-kine				
Hakas	-hın	-hına						
TT Ağz.	gine -gine	gena	gene -gene	genne kuŋa	-gėne	-Kene -oını	-kine -kini	-oın -kin

KAYNAKLAR VE KAYNAK KISALTMALARI

ARIKOĞLU, Ekrem, **Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük,** Akçağ Yay., Ankara 2005.

ATA, Aysu, **Türkçe İlk Kuran Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (TİKT),** TDK Yay., Ankara 2004.

ATAY, Ayten, **Nogay Türkçesi Grameri,** Erciyes Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Yaımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 1998.

AYDIN, Mehmet, **Aybastı Ağzı (AYB),** TDK Yay., Ankara 2002.

BAMMATOVA, Z. Z., **Kumıksko-Russkiy Slovar,** Moskva 1969.

BASKAKOV, N. A., **Nogayskiy Yazık İ Ego Dialektı,** Moskva 1940.

BASKAKOV, N. A., (Red.), **Nogaysko-Russkiy Slovar**, Moskva 1963.

BASKAKOV, N. A.-A. Zayonçkovskiy-S. M. Şapşal, **Karaimskogo-Russko-Polskiy Slovar**, Moskva 1974.

BRENDEMOEN, Bernt, "Trabzon Çepni Ağzı ve Tepegöz Hikâyesinin Bir Çepni Varyantı", **Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988,** Bildiriler, TDK Yay., Ankara 1996, s. 211-223.

BURAN, Ahmet, **Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri,** Ankara 1996.

BURAN, Ahmet, "Türkçede ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında s/ş Meselesi", **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II,** (24-29 Eylül 2000), TDK Yay., Ankara 2007, s. 2107-2112.

BURAN, Ahmet -Şerife Oğraş, **Elazığ İli Ağızları,** Elazığ 2003.

CAFEROĞLU, Ahmet, **Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar (KİAT),** TDK Yay., Ankara 1994.

CAFEROĞLU, Ahmet, **Güney Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar (GDİAT),** TDK Yay., Ankara 1995.

COŞKUN, Volkan, **Özbek Türkçesi Grameri,** TDK Yay., Ankara 2000.

CÖHÇE, Salim, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçakların Rolü", **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay., Samsun 1988, s. 477-484

ÇULHA, Tülay, **Karaycanın Kısa Söz Varlığı** (Karayca-Türkçe Kısa Sözlük), Kebikeç Yay., İstanbul 2006.

DEMİR, Necati, "Şalpazarı, Giresun ve Ordu Yöresi Ağızlarında Kullanılan Zarf-Fiil Ekleri", **Türklük Bilimi Araştırmaları,** S. 8, Sivas 1999, s. 313-334.

DEMİR, Necati, **Ordu İli ve Yöresi Ağızları (OYA),** TDK Yay., Ankara 2001.

DEMİR, Necati, "Karadeniz Bölgesi'nde Peçenekler ve Kıpçaklar", **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu** (3-5 Mayıs 2001), Bildiriler, C. II, Trabzon 2002, s. 401-409.

DEMİR, Necati, **Trabzon ve Yöresi Ağızları (TYA),** 3 Cilt, Gazi Kitabevi, Ankara 2006.

DEMİR, Necati, "Karadeniz Bölgesi Ağızlarında Kıpçak Türkçesi Özellikleri", **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I,** (24-29 Eylül 2000), TDK Yay., Ankara 2007, s. 417-424.

DİMİTRİYEVA, L. V., **Yazık Barabinskix Tatar,** Leningrad 1981.

ECKMANN, János, **Çağatayca El Kitabı** (Çev. Günay Karaağaç), İstanbul 1988.

FIRKOVİÇİUS, Mıkolas, **Mien Karayçe Ürianiam**, Vilnius 1996.

GABAİN, A. Von, **Eski Türkçenin Grameri** (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 1988.

GÜLENSOY, Tuncer, **Kütahya ve Yöresi Ağızları (KYA)**, TDK Yay., Ankara 1988.

GÜLENSOY, Tuncer-Ahmet Buran, **Elazığ Yöresi Ağızlarından Derlemeler 1,** TDK Yay., Ankara 1994

GÜLSEREN, Cemil, **Malatya İli Ağızları (MİA),** TDK Yay., Ankara 2000.

GÜLSEVİN, Gürer, **Uşak İli Ağızları,** TDK Yay., Ankara 2002

HACIEMİNOĞLU, Necmettin, **Karahanlı Türkçesi Grameri,** TDK Yay., Ankara 2003.

KARAHAN, Leylâ, "Anadolu Ağızlarında Kullanılan Bazı Zarf-Fiil Ekleri", **Türk Kültürü Araştırmaları** (Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'a Armağan), Yıl XXXII/1-2, Ankara 1996, s. 205-236.

KARAHAN, Leylâ, **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, TDK Yay., Ankara 1996.

KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, **Kıpçak Türkçesi Grameri,** TDK Yay., Ankara 1994.

KAŞGARLI, Sultan Mahmut, **Modern Uygur Türkçesi Grameri,** Orkun Yay., İstanbul 1992.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, **Kıpçaklar,** TTK Yay., Ankara 1992.

KOÇ, Kenan -Oğuz Doğan, **Kazak Türkçesi Grameri,** Gazi Kitabevi, Ankara 2004.

KORKMAZ, Zeynep, **Güney-Batı Anadolu Ağızları (GBAA),** TDK Yay., Ankara 1994.

KORKMAZ, Zeynep, **Nevşehir ve Yöresi Ağızları (NYA),** TDK Yay., Ankara 1994.

KORKMAZ, Zeynep, "Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı İle İlişkisi Sorunu", **Türk Dili Üzerine Arastırmalar,** 2. C, TDK Yay., Ankara 1995, s. 184.

KORKMAZ, Zeynep, "Bartın ve Yöresi Ağızlarında Lehçe Tabakalaşması", **Türk Dili Üzerine Araştırmalar II**, TDK yay., Ankara 1995, s. 162-178.

KORKMAZ, Zeynep, "Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek İle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme", **Türk Dili Üzerine Arastırmalar,** 1. C, TDK Yay., Ankara 1995, s. 12-84.

KORKMAZ, Zeynep, "Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine", **Türk Dili Üzerine Arastırmalar,** 1. C, TDK Yay., Ankara 1995, s. 85-90.

MUSAYEV, K. M., **Grammatika Karaimskogo Yazıka,** Moskva 1964.

ÖZGÜR, Can, "Doğu Karadeniz Ağızlarında Kıpçakça Üzerine Tespitler", **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu** (3-5 Mayıs 2001), Bildiriler, C. II, Trabzon 2002, s. 189-193.

ÖZTÜRK, Rıdvan, **Yeni Uygur Türkçesi Grameri,** TDK Yay., Ankara 1994.

ÖZTÜRK, Rıdvan, "Özbek Türkçesinde Gına Morfemi", **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II** (24-29 Eylül 2000), TDK Yay., Ankara 2007, s. 1440-1447.

TEKİN, Feridun, "Trabzon ve Yöresi Ağızlarının Etnik Yapı İle İlişkisi", **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu** (3-5 Mayıs 2001), Bildiriler, C. II, Trabzon 2002, s. 195-201.

TEKİN, Talat, **Orhon Türkçesi Grameri,** Simurg yay., İstanbul 2003.

TEKİN, Talât, **Orhon Yazıtları,** TDK Yay., Ankara 2006.

TELLİOĞLU, İbrahim, **Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler,** Serander Yay., Trabzon 2004.

TUMAŞEVA, D. G., **Yazık Sibirskix Tatar,** Kazan 1968

TUMAŞEVA, D. G., **Dialektı Sibirskix Tatar,** Kazan 1977.

TURAN, Zikri, **Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı (UKA),** TDK Yay., Ankara 2006.

UYGUR, Ceyhun Vedat, **Karakalpak Türkçesi Grameri,** Denizli 2001.

YILDIRIM, Faruk, **Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları I-II (AOİA),** TDK Yay., Ankara 2006.

YÜKSEL, Zühâl, **Kırım Tatar Türkçesi Grameri,** Ankara 2005.

TÜRK LEHÇELERİ İÇİN KULLANILAN KAYNAK ESERLER VE KAYNAK KISALTMALARI

TATAR TÜRKÇESİ

Ed.: A. G. Exmedullin (Red.), **Edebiyet 11**, Megarif Neşriyatı, Kazan 1995

KBA: Emirxan Eniki, **Koyaş Bayır Aldınnan,** Kazan 1996.

STLY: X. R. Kubratov-L. T. Maxmutova-L. P. Smolyakova-E. R. Tenişev (Red.) , **Sovremennıy Tatarskiy Literaturnıy Yazık**, Moskva 1969

Tat. Grm.: Zekiyev, M. Z.-F. A. Ganiyev-K. Z. Zinnetullina (Red.), **Tatarskaya Grammatika-II**, Morfologiya, Kazan 1993

TE: Z. N. Xebibullina-X. G. Ferdiyeva-E. N. Xuciexmetov, **Tatar Edebiyeté 8**, Kazan "Megarif" 1995

TG-II: M. Z. Zekiyev-F. A. Ganiyev-K. Z. Zinnetullina (red.), **Tatarskaya Grammatika-II**, Morfologiya, Kazan 1993

TTAS-I: L. T. Maxmutova-M. G. Möxemmediyev-K. S. Sabirov-Ş. S. Xanbikova (Red.), **Tatar Téléneŋ Aŋlatmalı Süzlégé I** A-Y, Kazan 1977

TTAS-II: L. T. Maxmutova-M. G. Möxemmediyev-K. S. Sabirov-Ş. S. Xanbikova (Red.), **Tatar Téléneŋ Aŋlatmalı Süzlégé II** K-S, Kazan 1979

XA: Fatix Urmançiyev, **Xalık Avazı**, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1974

XNM: N. Velitova (Haz.), **Xuca Nasrétdin Mezekleré**, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1992

BAŞKURT TÜRKÇESİ

Ark.: Arqayım, Roman-Gezit 1, 1995

BT: A. A. Ğellemov-J. F. Kéyékbayev-X. S. Feritov, **Başqort Télé** 5-6, Öfö 1988

BTH-II: İ. M. Agişev vd., **Başqort Téléŋéŋ Hüzlégé II**, Meskew 1993

TAX: Salavat Galin, **Tél Asqısı Xalıqta**, Öfö 1993

KIRGIZ TÜRKÇESİ

AG: Ülkü Çelik, Kırgızca Bir Hikâye: **Astra Gülü**, Metin-Çeviri-Dizin, H. Ü. SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim, Ankara 1988

KA: Cengiz Aytmatov, **Kader Ağı** (Kıyamat), KBY, Ankara 1993

KTG: B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), **Kırgız Tilinin Grammatikası**, Frunze 1964

KTŞB: Murat Ceritoğlu, **Kırgız Türkçesinin Şekil Bilgisi**, Çanakkale Onsekiz Mart Ün. SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Çanakkale 1998

KTTS: E. Abduldayev-D. İsayev, **Kırgız Tilinin Tüşündürmö Sözdügü**, Frunze 1969

KAZAK TÜRKÇESİ

MÄ: Ferhat Tamir-Halil Arıcan (Haz.), **Muxtar Äwezov**, **Seçilmiş Hikâyeler**, Türksoy Yay., Ankara 1997

BKT: Mustafa Öner, **Bukünkü Kıpçak Türkçesi,** TDK Yay., Ankara 1998

Jel.: Jelmaya, S. 7-8 (Ocak-Nisan 2000), Ankara 2000

KARAKALPAK TÜRKÇESİ

ADM: Orazbay Äbdiraxmanov, **Aralım Dertim Menim**, Nökis-Qaraqalpaqstan 1990.

ET: Kamal Mämbetov, **Edebiyat Teoriyası**, Nökis 1995

HKT: D. S. Nasırov-E. B. Berdimuratov-A. D. Dävletov-A. B. Bekbergenov, **Häzirgi Qaraqalpaq Tili**, Morfologiya, Nökis 1981

KARAY TÜRKÇESİ

MKÜ: Mıkolas Fırkoviçius, **Mien Karayçe Ürianiam**, Vilnius 1996

KIRIM TATAR TÜRKÇESİ

KTT: Hülya Savran, **Kırım Tatar Türkçesi**, Balıkesir 2001